

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО- ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ”

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до вивчення

КУРСУ "Філософія"

теми

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ПОСТПОЗИТИВІЗМУ

ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІІ КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

ДНІПРОПЕТРОВСЬК ДВНЗ УДХТУ 2010

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ”**

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до вивчення

КУРСУ „Філософія ”

теми

СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ПОСТПОЗИТИВІЗМУ

ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІІ КУРСІВ УСІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Затверджено на засіданні
кафедри філософії.
Протокол № 10 від 8. 06. 2009.

ДНІПРОПЕТРОВСЬК ДВНЗ УДХТУ 2010

Методичні вказівки до вивчення теми курсу „Філософія”. „Сучасна філософія. Методологія постпозитивізму”. Для студентів II курсів усіх спеціальностей / Укл. А.Г.Чичков, О.М.Башкеєва. - Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2010.- 24 с.

Укладачі А.Г.Чичков, канд. філос. наук , О.М.Башкеєва

Відповідальний за випуск А.Г.Чичков, канд. філос. наук

Навчальне видання

Методичні вказівки до вивчення теми курсу „Філософія”. „Сучасна філософія. Методологія постпозитивізму” для студентів II курсів усіх спеціальностей

Укладачі Чичков Анатолій Григорович, канд. філос. наук ,
Башкеєва Олена Миколаївна

ПРЕДМЕТ І МЕТА КУРСУ „ФІЛОСОФІЯ. СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ ПОСТПОЗИТИВІЗМУ”, ЙОГО МІСЦЕ І РОЛЬ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розвиток філософії науки з другої половини ХХ століття йшов шляхом зміни стандартів і правил наукової діяльності. Сучасна філософія намагається відповісти на ряд актуальних питань. Чи є наука раціональною діяльністю? Чи підпорядкована робота вченого деяким «розумним» стандартам і нормам? Чи можна відрізнити науку від філософії, міфу, релігії? Значна частина сучасних філософів науки стверджувально відповідає на ці питання. Завдання методології полягає в тому, щоб відкрити і сформулювати в явному виді ці методологічні правила. Однією з найбільш значущих є постпозитивістська традиція мислення, яка зіграла величезну роль у розвитку філософії і методології науки ХХ століття.

Мета теми курсу:

- Дати студентам уявлення про основні постпозитивістські концепції науки.
- Виявити місце постпозитивістської традиції мислення в розвитку філософії науки ХХ століття.
- Визначити ті проблеми, з якими зіткнулася постпозитивістська традиція мислення.
- Показати той позитивний внесок, що внесла ця традиція в розвиток сучасної філософії науки.
- Ознайомити студентів з однією з найбільш впливових сучасних традицій мислення у філософії ХХ століття.

Задачі теми навчального курсу:

1. Простежити основні етапи становлення постпозитивістської традиції мислення і її відношення до позитивістської науки.
2. Виявити філософські, логічні і методологічні передумови різних постпозитивістських концепцій наукового знання.
3. Дати порівняльний аналіз постпозитивістських концепцій філософії науки.
4. Показати вплив постпозитивізму на еволюцію проблематики сучасної філософії і методології науки.

За результатами вивчення теми навчального курсу студент повинен знати:

- основні постпозитивістські концепції філософії науки,
- найважливіших представників постпозитивістської філософії,
- трактування ролі філософії в становленні наукового мислення в постпозитивізмі,
- загальну оцінку ролі постпозитивістської традиції мислення в розвитку філософії і методології науки ХХ століття.

Студент повинен уміти:

- Орієнтуватися в основних постпозитивістських концепціях філософії науки.
- Грамотно аналізувати основні концепції постпозитивізму.
- Давати всебічну оцінку основним концепціям постпозитивізму.
- Використовувати освоєний матеріал у постановці і рішенні основних проблем філософії науки.

Основні теми курсу:

1. Постпозитивізм як новий напрямок у філософії і методології науки.

Основні ідеї постпозитивістської філософії.

Терміном „постпозитивізм” прийнято поєднувати роботи декількох філософів середини ХХ століття, що тематично поєднуються навколо питань методології науки і що піддають переосмисленню поняття класичної раціональності. Серед найбільш відомих представників постпозитивізму: К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд та інші.

У цілому для постпозитивізму характерна **проблематизація можливостей пізнання**. Джерела цього напрямку лежать в галузі, що на перший погляд здається далекою від філософії - у математиці і фізиці початку ХХ століття. Центральною темою для осмислення в той час була розробка теорії відносності Пуанкаре і Ейнштейном. Теорія ця розроблялася для досить специфічних умов, насамперед для швидкостей, близьких до швидкості світла. Однак у її рамках були отримані результати, загальфілософська інтерпретація яких потрясала розуми: відносність одночасності, відсутність абсолютного часу, відсутність абсолютного і нерухомого простору. Теорія відносності спустилася в розуми мас і перетворилася в стан постмодерна, утративши якість описовості і набувши якість ідеології.

Філософських відповідей на питання, яким чином було можливе відкриття теорії відносності (ТВ), було дано декілька. Н. Гартман, наприклад, вважав, що у випадку ТВ математика була неадекватно застосована до галузі, у якій вона працювати не може. Іншу відповідь дав один з авторів ТВ Анрі Пуанкаре (1854-1912): поняття, якими ми користуємося, власне кажучи, являють собою угоди, конвенції. Розвиток цієї ідеї, а вона одержала широку популярність, одержало назву **конвенціоналізму**. Пуанкаре дотримувався конвенціоналізму понять, тобто ставив під сумнів не теорію, а поняття, у яких вона формулюється.

Ще однією відповіддю на виклик ТВ був **інструменталізм**. Таку назву одержала ідея про те, що теорії самі по собі нічого не говорять про реальності, вони являють собою тільки інструменти, що дозволяють зв'язати між собою факти, що спостерігаються. Інструментальне розуміння теорії було давно

запропоноване в астрономії, як до тих теорій, що були пізніше відкинуті (теорія про періцикли), так і до тих, що були пізніше прийняті (теорія Коперника, Галілея). Зовсім природно, що інструменталістське тлумачення було запропоновано і для ТВ.

Пуанкаре, один із засновників математичного апарата ТВ, дуже яскраво загострив ідею інтуїції, що лежить в основі всякої теорії. На його думку, теорія являє собою тільки наступну формалізацію первісної інтуїтивної ідеї. Ілюстрував він це положення не тільки на матеріалі ТВ, яка була сумнівна при своєму народженні, а й на матеріалі безлічі своїх інших блискучих відкриттів у математиці. При цьому він посилався на модну тоді ідею несвідомого.

Пізніше в математику і логіку проник рух *інтуїціонізму*, для якого роботи Пуанкаре зіграли роль пускового поштовху. Інтуїціонізм являв собою рефлексію ідеї інтуїтивної логічної творчості. Логічні і математичні інтуїціоністи вимагали, що для того, щоб об'єкт/висловлення можна було назвати правдивим, треба, щоб була відома його побудова, походження. Цей підхід відрізняється від класичної логіки, що працює з уже даними висловленнями.

Контрастним фоном до позначеного руху думки був *логічний позитивізм* (Віденський гурток). Як властиво взагалі позитивізму, логічний позитивізм первісним матеріалом пізнання вважав емпіричні дані. Наука, на думку логічних позитивістів, повинна бути коректним узагальненням фактів. Метафізику (філософію) вони оголошували безглуздою. Критерієм правильності теорії вони вважали її **відповідність фактам - підтверджуємість, верифікацію**.

2. Специфіка постпозитивізму і його відносини з позитивізмом.

Постпозитивізм — течія західної філософсько-методологічної думки ХХ століття, що прийшла на зміну неопозитивізму (логічному позитивізму). Постпозитивізм історично бере початок від робіт К. Поппера 50-х рр. ХХ в. і наступних представників «філософії науки» (Т. Куна, І. Лакатоса, П.Фейєрабенда, та ін.).

Постпозитивізм виник як критика і ревізія позитивізму. Представники перших двох форм позитивізму доводили, що класичні філософські проблеми,

зв'язані з пізнанням сутності речей, з неминучістю ведуть або до агностицизму, або до різних філософських спекуляцій. Питання абстрактних сутностей — це питання метафізики і релігії, а наука має справу лише з конкретними предметами. І вивчати ці конкретні предмети можна лише конкретними методами. Вихід за межі цієї конкретної реальності з неминучістю призводить до того, що сутність підмінюється належним. А там, де розгляд предмета здійснюється під кутом зору належного, немає місця науці. Там панує ідеологія.

Неопозитивізм зводив задачі філософії не до систематизації конкретного природничонаукового знання, як це робив «класичний» позитивізм, а до діяльності по аналізу мовних форм знання. Якщо «класичний» позитивізм орієнтувався на психологію пізнання, то неопозитивізм у більшому ступені спирався на логіку. Знання для нього є дійсним тільки тоді, коли воно може бути адекватним образом представлено в мові.

Говорячи про позитивізм у цілому, варто сказати, що це складний, неоднозначний феномен, який не можна оцінювати переважно в негативному плані. В усіх своїх формах він вплинув на природні, гуманітарні науки і науки про пізнання, мислення.

Позитивний вплив позитивізму проявився, зокрема, у наступному: критиці умоглядного типу філософствування, розробці ряду теоретико-методологічних проблем (формалізація, мова, лінгвістика, формальна логіка й ін.), прагнення «підключити» філософію до загальних процесів розвитку точного знання: забрати з неї «загальні слова», «неясні міркування, ускладнену мову, напівмістичні поняття» (абсолютний дух, чистий розум і т.д. і т.п.), дисциплінувати (на основі критичного аналізу) повсякденні наукові (у т.ч. філософські) висловлення, спробу здійснити процес математизації в гуманітарних науках і т.п.

Разом з тим позитивізм виявив і свою обмеженість: зведення філософської методології до частнонаукової, а самої філософії — до аналізу мови науки; абсолютизація формальної логіки і штучної мови в пізнанні; перебільшення принципу верифікації; антиісторизм, ігнорування соціокультурних факторів пізнавального процесу й ін.

3. Основні риси постпозитивізму:

- а) ослаблення уваги до проблем формальної логіки й обмеження її прагнень;
- б) активне звертання до історії науки як діалектичного процесу, переключення зусиль з аналізу структури «готового» наукового знання, на змістовне вивчення його динаміки, розвитку, його протиріч;
- в) відмовлення від яких би то ні було твердих розмежувань, і спроби гнучко сполучити з'єднати їх, «зм'якшити» їхнє протиставлення — емпірії і теорії, науки і філософії;
- г) прагнення відтворити загальний механізм розвитку знання як єдність кількісних («нормальна наука») і якісних змін (наукові революції);
- д) аналіз соціокультурних факторів виникнення і розвитку наукового знання;
- е) різка зміна відносин до філософії, підкреслення її ролі як одного з важливих факторів наукового дослідження;
- ж) **заміна верифікації фальсифікацією** — методологічною процедурою, за допомогою якої встановлюється хибність гіпотези або теорії в результаті її емпіричної перевірки (у спостереженні, вимірі або експерименті).

Повернувшись обличчям до розвитку науки (а не тільки до її формальної структури), представники постпозитивізму почали будувати різні моделі цього розвитку, розглядаючи їх як часткові випадки загальних еволюційних процесів, що відбуваються у світі. Першою з цих концепцій стала концепція засновника постпозитивізму — К. Поппера.

4. К. Поппер як один із засновників постпозитивістської традиції мислення.

Поппер Карл Раймунд (1902—1994) — британський філософ, логік, соціолог, один з найбільш відомих мислителів ХХ століття. Працював у Відні, у Новій Зеландії, з 1946 р. — у Лондоні. Свою філософську концепцію критичного раціоналізму розробляв шляхом подолання логічного позитивізму. Його ідеї стали вихідними для такого етапу розвитку філософії науки, як постпозитивізм.

Основні твори: «Логика и рост научного знания», М., 1983; «Нищета историцизма». М., 1994; «Открытое общество и его враги»: В 2 т. М., 1992; Что такое диалектика? // Вопросы философии. 1995, № 1.

Однією з важливих задач філософії Поппер вважав **проблему демаркацій**

— «м'якого» відділення наукового знання від ненаукового і пошуки критерію, що давав би можливість провести розмежування між емпіричними науками, з одного боку, і математикою і логікою, а також метафізичними (філософськими) системами — з іншої. Методом демаркації, по Попперу, є *фальсифікація* — принципова спростування будь-якого наукового твердження. Однак він не розглядав дану методологічну процедуру як самоціль, а лише як здатність теорії, гіпотези і т.п. пройти критичне випробування.

Говорячи про сутність наукового методу, Поппер — у протигагу інтуїтивізму — на перший план висував гіпотетико-дедуктивну модель наукового дослідження. У ній переважне значення мають раціонально конструйовані схеми пояснення емпіричних даних, що у свою чергу спираються на конвенціонально обумовлений емпіричний базис і багато в чому залежать від раціонально-теоретичних схем.

Якщо методологічні установки логічних позитивістів були націлені на аналіз формальних співвідношень усередині «готового» знання, то Поппер висуває і докладно розробляє **концепцію «росту знання»**. Відповідно до цієї концепції, ріст знання — це не кумулятивний (накопичувальний) процес і не просте колекціонування спостережень, а це усунення теорій, їхня заміна кращими, процес усунення помилок, «дарвінівський відбір».

Необхідні засоби росту знання: мова, чітке формулювання проблем, наявність конкуруючих теорій, їхня взаємна критика в ході вільної дискусії. Ріст наукового знання багато в чому здійснюється, на думку Поппера, методом проб і помилок, шляхом подолання оман. Він вказує і деякі труднощі, складності і навіть небезпеку, характерні для цього процесу: відсутність уяви, невиправдана віра у формалізацію, відсутність критичності і самокритичності, авторитаризм, догматизм та ін.

Говорячи про основні вимоги до росту, розвитку знання, Поппер зауважує, по-перше, що нова теорія повинна виходити з простої нової плідної й об'єднуючої ідеї. По-друге, нова теорія повинна бути незалежно перевірена і бути більш ефективною як інструмент дослідження. По-третє, теорія повинна витримувати нові і строгі перевірки, причому, як підкреслює Поппер, нам потрібні «не тільки

успішні спростування, але і позитивні успіхи».

Отже, ріст, розвиток наукового знання — це, згідно з Поппером, «сходження на вершину», розширення обр'ю. Концепція росту знання К. Поппера відкривала дорогу до розгляду наукового знання як динамічної органічної цілісності, здатної до безперервного поглиблення й удосконалювання. Звідси випливає орієнтація на історію науки як об'єкт критичного методологічного аналізу, на об'єктивність і конкретний історизм як найважливіші принципи останнього. Концепція росту знання припускає конструктивне відношення до соціокультурного контексту існування і розвитку науки, а також до філософії, як істотного фактора генезису й еволюції наукових теорій.

Погляди Поппера на сутність наукового знання формувалися під впливом ідей ТВ, особливо Пуанкаре, і в полеміці з логічним позитивізмом. У Пуанкаре він запозичив ідею про те, що в основі наукової творчості лежить осяяння, іншими словами, первинний пізнавальний акт - це висування гіпотези. Теорії, про які писали логічні позитивісти - це теорії узагальнюючого характеру, індуктивні з погляду логіки. Відповідь логічним позитивістам Поппер формулює у виді критики індукції, зауважуючи, що з погляду логіки ця операція незаконна. Поппер вказує на фундаментальну асиметрію: для спростування будь-якої теорії (як і взагалі будь-якого загального висловлення виду "Всі $A \in B$ ") досить одиничного факту, але ніяка кількість фактів не може довести теорію. Настільки ж незаконна, вказує він, процедура верифікації, що логічні позитивісти вважали науковим методом для винесення судження про теорію.

Таким чином, згідно Попперу, теорію не можна переконливо підтвердити, але можна спростувати. Для того, щоб теорія була спростована, досить одиничної фальсифікації (пізніше Лакатос назве такий підхід "наївним фальсифікаціонізмом").

На прогрес знання Поппер дивиться оптимістично. Розвиток наукового знання Поппер бачить так: висування гіпотез - їхнє спростування - висування нових гіпотез і так далі. Якщо Пуанкаре пояснює те, відкіля беруться гіпотези, посилався на роботу несвідомого, то Поппер цю проблему залишив без відповіді, як загадку.

Поппер вважає надзвичайно неймовірним, що яка-небудь гіпотеза виявиться вірною на всі 100 %. Він не вірить у це навіть принципово, і згідно Попперу, людське знання приречене залишатися недосконалим. Свою **модель росту знання** Поппер назвав *еволюційною епістемологією*, тому що висування гіпотез і подальший відбір з них найбільше "пристосованих" - тих, котрі довше не фальсифікуються - нагадали йому дарвінівську еволюцію.

Подібно тому, як еволюція, на його думку, приводить до прогресу в організації і розвитку організмів, так у процесі еволюції наукових теорій виживають кращі з них, що в цілому дозволяє говорити про ріст знання і розуміння.

Для Поппера, і це дуже важливо, теорії - не угоди, не інструменти, а щирі спроби пізнати світ. Тільки при такій умові вони можуть бути кроками по шляху нескінченного росту людського знання. При такому підході, краще зовсім помилкова, але висунута із серйозністю теорія, ніж така, що виявляється правильною випадково, хоча висувається як конвенціоналістська, з розумінь зручності.

Позицію Поппера у відношенні науки можна охарактеризувати як заклик до прагнення збагнути світ, бути сміливим у висуванні гіпотез, нещадним у їхньому спростуванні (так формулює це Лакатос) і не подаватися спокусам конвенціоналізму й інструменталізму.

5. Т. Кун як засновник історичного підходу до рішення проблем філософії і методології науки.

Кун Томас Семюел (р. 1922 - 1996) — американський історик і філософ, один з лідерів історичного напрямку у філософії науки. Найбільшу популярність одержав як автор оригінальної моделі розвитку наукового знання, викладеної в програмній роботі «Структура наукових революцій», М., 1975, 1977. Як писав сам Кун, він «ошчасливив людство» двома важливими відкриттями. Перше — виявлення загального механізму розвитку науки як цілісної єдності «нормальної науки» і «некумулятивних стрибків» (наукових революцій). При цьому Кун вважав, що джерелом і спробним каменем епістемологічних концепцій повинна

стати історія науки. Друге важливе досягнення Куна — **розробка поняття «парадигма»**. Воно виражає всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і т.д., що характерна для членів даного наукового співтовариства і використовується ним як зразок постановки і рішення конкретних проблем. Парадигми носять історичний характер, а їхня зміна відбувається в ході наукових революцій.

Розглядаючи парадигми як «набори розпоряджень для наукової групи», Кун конкретизував значення даного терміна в понятті «дисциплінарна матриця». Її основними компонентами є: **а)** символічні узагальнення, що мають формальний характер або легко формалізуються; **б)** «метафізичні (філософські) частини», що задають загальний спосіб бачення універсума; **в)** ціннісні установки; **г)** «загальноприйнятні зразки», характерні приклади рішення конкретних задач.

Парадигма, згідно Куну, не є чимось незмінним, але водночас вона є відносно твердим утворенням, вона змінюється, модифікуючи у своїх рамках, і виконує дві основні функції: пізнавальну і нормативну. В останній функції парадигма дозволяє скласти план наукової праці, сформулювати визначені «методологічні директиви», указати можливі шляхи їхньої реалізації і т.п. От чому, освоюючи парадигму, вчений опановує відразу теорію, метод і стандарти, що звичайно найтіснішим чином переплітаються між собою. Тому зміна парадигми спричиняє значні зміни в критеріях, що визначають правильність як вибору проблем, так і методів і прийомів їхнього рішення.

Розглядаючи історико-науковий процес, Кун виділяє два його етапи: **період «нормальної науки»**, де панує парадигма, і **період наукової революції**, де має місце конкуренція між парадигмами, перемога однієї з них і перехід до нового періоду нормальної науки. Тобто — перехід від поступових кількісних змін до перерви поступовості, до стрибків, до нової якості.

У період «нормальної науки» застосовуються найрізноманітніші та різнорівневі (філософські в тому числі) методи і прийоми дослідження. Криза парадигми — це також і криза властивих їй методів і розпоряджень; у ході наукової революції виникають нові правила і підходи, відбувається зміна «понятійної сітки» як основи нових правил. У цей період вчені особливо посилено

звертаються до філософії за допомогою в рішенні їхніх проблем.

У ході наукових революцій скасовуються всі набори правил, крім одного набору, що впливає з нової парадигми. При цьому Кун звертає увагу на те, що скасування старих правил — це «зняття» («реконструкція розпоряджень»), а не їх «голе заперечення». Традиція «нормальної науки», вважає Кун, що виникає після наукової революції, не тільки несумісна, але і часто фактично непорівнянна з традицією, що існувала до неї. Але проте — і це важливо — завжди потрібен вибір між альтернативними способами наукового дослідження, а не нав'язування (тим більше насильницьке) одного способу пізнання на шкоду іншому.

Заслуга Куна складається також у тім, що в понятті «парадигма» він виразив ідею передпосилочності знання, тобто показав, що формування і розвиток знань здійснюється у визначеному просторі передумов, у конкретному середовищі, що їх породжує — насамперед соціальному. Серед багатьох передумов (факторів, умов) розвитку науки американський філософ підкреслює важливу роль відповідних «правил і стандартів наукової практики». Ці загальні установки він називає «правилами — розпорядженнями», або «методологічними директивами», на які спираються члени наукового співтовариства. При цьому Кун звертає увагу на те, що, по-перше, дані «директиви» — лише один з факторів розвитку науки і їх не можна абсолютизувати. По-друге, «методологічні директиви» регулюють наукову діяльність, перешкоджають (якщо вони вірні) тому, щоб наука «збивалася з дороги». По-третє, зазначені «директиви» мають багаторівневий характер, самий «верхній їхній поверх» — філософські принципи, що представляють необхідну умову наукового пізнання.

Отже, **філософський зміст теорії Куна** полягає в тому, що наука розглядається не як процес нагромадження знання, а скоріше як сукупність способів його одержання й інтерпретації. Заслуга Т. Куна також полягає в тому, що він знайшов новий підхід до розкриття природи науки і її прогресу. На відміну від К. Поппера, який вважав, що розвиток науки можна пояснити, виходячи тільки з логічних правил, Кун вносить у цю проблему «людський» фактор, залучаючи до її рішення нові, соціальні і психологічні мотиви.

. 6. І. Лакатос і його внесок у розвиток постпозитивистської філософії науки.

Лакатос Імре (1922—1974) — англійський математик, логік і філософ науки. Народився в Угорщині, з 1958 р. жив і працював у Великобританії. Основні твори: «Доказательства и опровержения», М., 1967; «История науки и ее рациональные реконструкции» // Структура и развитие науки. М., 1978; «Методология научных исследовательских программ»//Вопросы философии, 1995, № 4; «Фальсификация и методология научно-исследовательских программ». М., 1995.

Науково-дослідна програма — основне поняття концепції науки І. Лакатоса. Вважаючи дану програму (як сукупність визначених теорій) основною одиницею розвитку знання, він у її структурі виділяв наступні основні елементи: **а) «тверде ядро»** — система специфічних фундаментальних частно-наукових і онтологічних допущень, що зберігаються у всіх теоріях даної програми; **б) захисний пояс** — сукупність допоміжних гіпотез, що охороняють «ядро» від спростувань шляхом їхньої модифікації і часткової або навіть повної заміни — особливо при зіткненні з контрприкладами; **в) нормативні методологічні правила** — регулятиви, що пропонують, які шляхи найбільш перспективні для подальшого дослідження («позитивна евристика»), а яких шляхів варто уникати («негативна евристика»).

Основна ідея концепція Лакатоса, за його словами, полягає в тому, що методологія (у його розумінні) лише оцінює цілком сформовані теорії (дослідницькі програми) і не має наміру пропонувати ніяких засобів ні для створення «вдалих теорій», ні навіть для вибору між конкуруючими програмами.

Особливу увагу варто звернути, на думку Лакатоса, на те, що деякі найбільші науково-дослідні програми «прогресували на суперечливій основі». У цьому зв'язку він посилається на Н. Бора, який, як відомо, у своєму принципі додатковості зумів виразити деякі реальні діалектичні протиріччя мікрооб'єктів. Лакатос побачив, що Бор, з огляду на специфіку предмета нової квантової теорії, не міг за будь-яку ціну домагатися несуперечності нових знань. У цьому випадку квантова механіка, «дотримуючи несуперечності», виявилася б далеко від істини. Геніальність Бора, згідно Лакатоса, в остаточному підсумку і полягала в тому, що у своєму принципі додатковості він звів протиріччя в статус «фундаментальної і

фактуально достовірної характеристики природи» і звів суб'єктивістський позитивізм з алогічною діалектикою і навіть філософією повсякденної мови в єдиний порочний альянс. Таким чином була успішно виражена в теорії і дозволена така «фундаментальна і фактуально достовірна характеристика природи» — її реальна суперечливість.

Лакатос звертає увагу на те, що його методологія дослідницьких програм припускає суперництво останніх (і перемогу однієї з них), припускає існування і «зняття» виникаючих у теоріях протиріч, має передбачувальні функції, носить історичний і універсальний характер.

Модель Лакатоса складніше моделі Поппера. **Кожна дослідницька програма** у своєму твердому ядрі містить творчий потенціал - перспективу постановки задач і нових оригінальних гіпотез (Лакатос називає його "позитивна евристика"). У процесі постановки і рішення цих нових задач може знадобитися деяке перетворення програми, необхідність якого приймає на себе захисний пояс. Так здійснюється деяка видозміна всього комплексу дослідницької програми, просування її вперед. Лакатос пише про "позитивне зрушення проблем", тобто про можливість дослідницької програми давати нове емпіричне знання. Саме можливість позитивного зрушення відрізняє добре працюючу, продуктивну дослідницьку програму. Разом з тим захисний пояс складається також з гіпотез, які були уведені для захисту твердого ядра від фатальних фальсифікацій; власне кажучи такі гіпотези не є творчими, вони складають баласт програми (Лакатос називає це "негативною евристикою"). При перевищенні частки негативної евристики над позитивною програма приходять у стан застою і кризи. Виникає "регресивне зрушення проблем".

Лакатос розглядає **чотири типи філософських платформ**, на підставі яких можна будувати і філософію науки, і її історію. При цьому він звертає увагу, що тільки та платформа гарна для побудови філософії науки, що ефективна для реконструкції її реальної історії. Цими типами є наступні:

1. Індуктивізм;

2. Конвенціоналізм (у варіанті Дюгема: з підходящих теорій вибирається більш проста);

3. Фальсифікаціонізм (у наївному виді);

4. Його власна методологія дослідницьких програм.

Легко показати, пише Лакатос, що перші три платформи не придатні для реконструкції реальної історії науки, тому що наука ніколи не розвивалася ні за законами індуктивізму, ні за законами конвенціоналізму, ні відповідно до розпоряджень попперівського фальсифікаціонізму. На основі ж методології дослідницьких програм, вважає Лакатос, історію науки реконструювати можна. Ця методологія складніша і тому гнучкіша, вона допускає численні відхилення від того шляху, що здається оптимальним, але при цьому не називає його нерациональним.

Наприклад, з погляду інших трьох методологій розвиток ученим теорії, що допускає протиріччя між пророцтвами теорії і реальними спостереженнями, потрібно оголосити ірраціональним. Але оскільки методологія дослідницьких програм виділяє в теорії тверде ядро і захисний пояс, то можна віднести протиріччя в сферу захисного пояса і зовсім справедливо показати, що найчастіше протиріччя з фактами стимулює розвиток теорії, сприяє "позитивному зрушенню" програми. Лакатос йде настільки далеко, що пише: "Будь-яка теорія народжується в океані протиріч", - і не знаходить це положення суперечливим раціональності.

Лакатос хотів створити таку теорію науки, яка, з одного боку, відповідала б канонам раціональності в широкому змісті слова, тобто дозволяла розглядати науку як інструмент пізнання, наближення до істини. У цьому він іде за Поппером. З іншого боку, Лакатос прагнув до того, щоб його теорія науки була застосована до реконструкції історії науки, і не йшла врозріз з реальністю. Реальність же науки не проста. Рішення, що запропонував Лакатос - розглядати не наукові теорії, а дослідницькі програми – є складним, у всякому разі, складніше, ніж спрощені моделі інших філософів науки. Але, вочевидь, серед усіх раціональних вчень про суть науки його можна вважати оптимальним.

7. Філософія науки П. Фейєрабенда і її місце у філософії постпозитивізму.

Фейєрабенд Пол Карл (1924-1994) — американський філософ і методолог науки, один з основних представників постпозитивізму. Викладав у

Каліфорнійському й інших університетах США. Сформулював цілу низку плідних методологічних ідей — особливо при розробці ним оригінальної «анархістської теорії пізнання».

На відміну від розглянутих раніше мислителів **Фейєрабенд - антисциєнтист**. Він не бачить блага в науково-технічному прогресі і схильний підкреслювати те зло, що може нести із собою наука і її застосування - від забруднення навколишнього середовища до вигнання "донаукових" типів знання і втрати тих цінних ідей, що, можливо, в них містилися. Така позиція у відношенні цінності науки дає йому можливість критикувати її слабкість у справі пізнання істини більш вільно і нещадно, чим це вдавалося його попередникам. Основний твір: «Избранные труды по методологии науки». М., 1986.

Відстоюючи позиції теоретико-методологічного плюралізму, П. Фейєрабенд заперечує можливість універсального (тим більше «єдино вірного») методу пізнання, тому що розвиток знання неминуче припускає відмовлення від старих методів і формування нових. Більш того, він переконаний, що сліпе застосування методу (навіть самого ефективного) несумісно з творчим мисленням. А тому вчені повинні керуватися принципом «усе дозволено», який означає, що вони можуть і повинні використовувати будь-які методи і норми, теорії і підходи. Даний принцип — «єдина протиотрута» проти аргументації прихильників універсальної методології.

Потрібно завжди мати на увазі, відзначає американський філософ, що, перше, наука є набагато більш «розпливчастою» і «ірраціональною», ніж її методологічні зображення. І вони знаходяться на перешкоді для розвитку науки, оскільки спроба зробити її більш «раціональною» і більш точною знищує її. По-друге, вимоги будь-яких методів, у тому числі раціональних правил і стандартів, справедливі тільки при точно сформульованих умовах. Разом з тим Фейєрабенд вважає, що єдино правильного методу просто не існує. Більш того, наука, на його думку, завжди збагачується за рахунок ненаукових методів і результатів. При цьому неприпустимо «тупоумне застосування» відповідних методів, норм і прийомів, так само як не варто абсолютизувати ті або інші правила і стандарти — раціональні, ірраціональні й ін.

Характерну рису науки американський філософ бачить в тому, що розум у ній не може бути універсальним і нерозумність не може бути виключена. Тому, з його погляду, навіть у науці розум не може і не повинен бути владним і обов'язаний часом усуватися на користь інших спонукань. Фейєрабенд вважає догмою твердження про те, що всі люди і всі об'єкти зовсім автоматично підкоряються законам логіки і повинні підкорятися цим законам, а думка про те, що наука може і повинна розвиватися відповідно до фіксованих і універсальних правил, є, на його думку, і нереальною і шкідливою. Американський методолог науки не сумнівається в тому, що для будь-якого даного правила, яким би «фундаментальним» або «необхідним» для науки воно не було, завжди знайдуться обставини, при яких доцільно не тільки ігнорувати це правило, але навіть діяти всупереч йому.

Фейєрабенд переконаний, що найбільш важливі наукові ідеї і відкриття стали можливими саме завдяки свідомому або мимовільному порушенню "найбільш розумних (тобто раціональних) методологічних правил" (наприклад, коперниканська революція або виникнення квантової теорії). А це значить, що, згідно Фейєрабенду, по-перше, правила (стандарти) дійсно порушувалися і найбільш чуйні вчені це усвідомлювали; по-друге, вони повинні були порушуватися, тому що їхнє надмірно строге дотримання неминуче затримало б прогрес науки; по-третє, саме ці «відхилення і помилки» є передумовами прогресу.

Учений, по Фейєрабенду, повинен творчо і критично **«застосовувати плюралістичну методологію»**, тому що тільки тоді він «збереже концепції людини і космосу». При цьому він не повинен забувати, що всяка методологія — навіть найбільш очевидна — має свої межі і єдиним «правилом», що завжди зберігається, є правило «усе дозволено». Тим самим плюралізм важливий не тільки для методології — він є також «істотною частиною гуманізму», а «епістемологічний анархізм» необхідний як для внутрішнього прогресу науки, так і для розвитку культури в цілому.

Розглядаючи співвідношення розуму і практики, Фейєрабенд підкреслює, що це «не окремі сутності, що належать до різних видів», а "сторони єдиного

діалектичного процесу", причому сама ця єдність не залишається незмінною. Розум, на його думку, що не прислухається до практики, здатний збитися зі шляху, а практика може бути значно удосконалена завдяки втручанню розуму, значення і роль якого не слід занадто перебільшувати. Більш того, науку (як головного «носія розуму») слід, як думає Фейєрабенд, «позбавити центрального місця в суспільстві» і зрівняти її з релігією, міфом, магією і т.п. духовними формоутвореннями, а також відокремити її від держави.

Якщо Лакатос продовжував лінію Поппера, то Фейєрабенд продовжує лінію Куна. Він бере в останнього поняття парадигми, але відкидає всяку думку про можливості пізнавального прогресу. Він розвиває ідею про принципову несумірність і непорівнянність парадигм. Фейєрабенд приводить багато аргументів на користь такої непорівнянності. Наприклад, він зазначає, що теорії завжди впливають на факти, що спостерігаються, (ця думка була й у Поппера); у різних теоріях навіть ті самі на вид терміни одержують різне визначення; у двох теорій немає загальної, так сказати, "субстанції", де вони могли б зустрітися для порівняння. Вони можуть боротися один з одним не за допомогою аргументів, оскільки принципово не здатні зрозуміти аргументи один одного. Поле боротьби в них - ненаукове і нерациональне (наприклад, мода). Фейєрабенд проникливо пише про неможливість створити єдину і ясну мову для науки, до чого прагнули логічні позитивісти. Можливо навіть те, зауважує він, що видима дефініція змінює зміст певного слова. Тим більше різними стають значення слів і пропозицій (у т.ч. пропозицій спостереження) у залежності від різних контекстів, від теоретичного значення і т.д.

У якості двох принципів, за допомогою яких можна описати розвиток науки, Фейєрабенд пропонує принцип проліферації (розмноження) гіпотез і принцип завзятості теорії. Він погоджується з Куном в тому, що існують періоди нормального розвитку науки і періоди революцій. Завзятість теорії характерна для перших періодів, проліферація гіпотез - для других. Завзятість, з одного боку, і проліферація, з іншого боку - у цілому складають своєрідну діалектику. Однак Фейєрабенд не ставить цю діалектику в залежність від згоди теорії з фактами. Він не пише, наприклад, що проліферація гіпотез починається внаслідок кризи теорії,

унаслідок того, що теорія перестає пояснювати нові спостереження і т.п. Боротьба завзятості з проліфераціями складає внутрішню суть науки. Це, так сказати, гра наукових пристрастей, що не має відносини до предмета пізнання.

Природним у цьому зв'язку виглядає звертання Фейєрабенда до соціальної реалізації науки, до її організації з погляду розподілу влади, ідеологічних впливів і так далі. Фейєрабенд уперше порушує питання: що собою являє наука як культурне, соціальне і політичне явище. Сам він дає типово антисциєнтистські відповіді, наприклад, він пише: "Звільнимо суспільство від влади науки, як наші предки звільнили нас від влади Єдиної Щирої Релігії". Надалі звідси веде свій початок великий напрямок емпіричної соціології - соціологія науки.

8. Висновки.

Вище були коротко розглянуті теорії Поппера, Лакатоса, Куна і Фейєрабенда. Ними, зрозуміло, не обмежується список мислителів, що у середині і на початку другої половини ХХ століття піддали переосмисленню класичну філософію науки.

Ми бачили, що в постпозитивізмі можна виділити дві лінії, одна з яких бере свій початок від Поппера, інша - від Куна. Для **лінії Поппера** характерна увага до питань наукового пізнання, відсутність крайнього скепсису, у цілому позитивне відношення до наукового знання; аналіз різних типів раціональності. Тому всю лінію в цілому можна умовно назвати **раціоналістичною**.

Та лінія, що почав Кун, зрештою прийшла до повного скепсису у відношенні наукового знання. Вона займається вивченням науки як соціального або політичного підприємства, залишаючи майже без уваги раціонально реконструйований пізнавальний рух. З неї вийшла сучасна соціологія науки. Для деяких її представників характерний антисциєнтизм. Дуже грубо її можна назвати **ірраціоналістичною**, хоча потрібно мати на увазі при цьому, що по своїх методах ця філософія сама аж ніяким чином ірраціоналістичною не була, це слово означає тут тільки те, що вона займає більш-менш скептичну позицію у відношенні до наукової раціональності.

Характерна риса постпозитивістського руху - значна розмаїтість методологічних концепцій і їхня взаємна критика. Автори і захисники цих концепцій створюють досить різні образи науки і її розвитку, обговорюють специфічні проблеми, що встають у рамках тієї або іншої концепції, пропонують часом протилежні рішення методологічних проблем. Разом з тим можна говорити про **загальні риси**, властиві постпозитивізму як певному етапові в еволюції філософії науки. **Серед цих рис основними є наступні:**

Постпозитивізм відходить від орієнтації на символічну логіку і звертається до історії науки. Він піклується не стільки про формальну строгість своїх побудов, скільки про відповідність їх реальному науковому знанню і його історії. В постпозитивізмі відбувається істотна зміна проблематики методологічних досліджень: якщо неопозитивісти основну увагу звертали на аналіз структури наукового знання, то постпозитивісти головною проблемою філософії науки зробили розуміння механізмів розвитку знання. Їхню увагу усе більше стали привертати не стільки природні, скільки соціальні і гуманітарні науки, у зв'язку з чим виникла задача можливого застосування напрацьованих методологічних ідей для аналізу цього кола наук.

Тематика рефератів:

1. Місце поняття істини у філософії науки К. Поппера.
2. І. Лакатос про роль історії науки в оцінці різних методологічних концепцій.
3. Порівняльний аналіз концепцій методу К. Поппера і Лакатоса: подібність і розходження.
4. Сутність історичного підходу до аналізу наукового знання Т. Куна.
5. Парадигмальне знання, його структура і функції в науковому дослідженні.
6. Природа революційних змін у науці в трактуванні Т. Куна.
7. Концепція несумірності наукових теорій і можливі шляхи її подолання.
8. Методологічні і соціокультурні передумови формування доктрини методологічного і епістемологічного анархізму П. Фейєрабенда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венцковский Л.Э. Философские проблемы развития науки. М., 1982.-423 с.
2. Грязнов В.С. Философия науки К. Поппера // В кн. Формальная логика и методология современной науки, М., 1976.-343 с.
3. Касавин И.Т. Теория познания в плену анархии. Критический анализ новейших тенденций в буржуазной философии науки. М., 1987.-328 с.
4. Койре А. Очерки истории философской мысли. М., 1985. -290 с.
5. Кун Т. Структура и развитие науки. М., 1978.-300 с.
6. Кун Т. Структура научных революций. М.: Прогресс, 1977.-310 с.
- 7.Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. М., 1995.-230 с.
8. Лакатос И. Доказательства и опровержения. М., 1962.-242 с.
9. Лакатос И. История науки и ее рациональная реконструкция // Структура и развитие науки. М., 1978.-с.56-87.
10. И.Лакатос. Методология научных исследовательских программ // Вопросы философии, 1995, №4, с.135-154.
11. Лекторский В.А. Рациональность, критицизм и принципы либерализма (взаимосвязь социальной философии и эпистемологии Поппера) // Вопросы философии, 1995, №10, с. 27-36.
12. Микулинский С.Р., Маркова Л.А. Чем интересна книга Т.Куна “Структура научных революций”. Послесловие к рус. изд. кн. // Кун Т. Структура научных революций. М.: Прогресс, 1977, с. 274 – 292.
13. Никифоров А.Л.. В поисках теории развития науки. М., 1982.-356 с.
14. Никифоров А.Л. Философия науки: история и методология. М.,1998.-329 с.
15. Овчинников Н.Ф. Карл Поппер, наш современник, философ 20 века // Вопросы философии, 1992, №8.-22-29.
16. Панин А.В. Диалектический материализм и постпозитивизм. М.: МГУ.1981.-430 с.
17. Печенкин А.А. Обоснование научной теории. Классика и современность. М.: Наука, 1991.-360 с.

18. Полани М. Личностное знание. М., 1985.-290 с.
19. Порус В.Н. Рыцарь Ratio // Вопросы философии, 1995, №4, с. 127-134.
20. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания. М.: Прогресс, 1983.-с.310 с.
21. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія. К.: Академвидав, 2009.-290 с.
22. Пружинин Б. И. Рациональность и историческое единство научного знания. М., 1986.-196 с.
23. Садовский В.Н. О Карле Поппере и судьбе его учения в России // Вопросы философии, 1995, №10.-21-26.
24. Сокулер З.А. Проблемы обновления знания: гносеологические концепции Л.Витгенштейна и К. Поппера. М.,1988.- 345 с.
25. Современная философия науки. Хрестоматия, Под ред. А.А. Печенкина, М.1994.-435 с.
26. Структура и развитие науки //Сб. переводных работ под ред. Б.С. Грязнова и В.Н. Садовского. М.: Прогресс, 1978.- 376 с.
27. Тулмин Ст. Человеческое понимание. М.: Прогресс, 1984.-420 с.
28. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. М., 1986.-272 с.
- 29.Флек Л.Л. Возникновение и развитие научного факта. М.,1999.-385 с.
- 30.Чайковский Ю.В. Об эволюционных взглядах К. Поппера // Вопросы философии, 1995, №11.-с.7-14.
31. Э.Эзер. Динамика теорий и фазовые переходы // Вопросы философии, 1995, № 6.- с.18-25.